

”אין שמחה כהתרת הספקות”: מבת קול מקשרת בין שמים וארץ

אחד מהחששות העמוקים המקננים בליבותיהם של אנשים ונשים בעלי אמונה הוא השאלה האם הם משכילים לקיים את מה שמחייבת אותם אמונתם ואת מה שדורש מהם אלוהיהם. החשש המטריד שמא אין המעשים ראויים או הולמים, שמא אינם רצויים בפני האל, משותף לאנשים בני אמונות שונות החיים בתקופות שונות ולקטנים וגדולים כאחד.

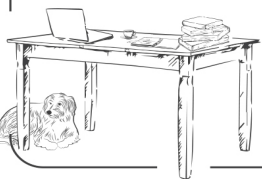
המדרש מספר על משה רבנו כשהכין את שמן המשחה המוזכר בפרשתנו (שמות כה, ו), אותו שמן שנועד למשיחת הכהן הגדול וכלי עבודת המשכן והאסור בשימוש להנאה אישית (כמתואר בשמות ל). משה חושש שמא לא קיים את המצווה כראוי ואומר: ”שמא חס ושלום מעלתי בשמן המשחה?” (בבלי הוריות יב, ע”ב) וכמוהו גם אחיו אהרן. ועל כך אומר ר’ משה חיים לוצאטו, בעל מסילת ישרים: ”הרי לך מידתם של חסידים, שאפילו במצווה שעשו היו דואגים ואומרים שמא נתערב בהם שמץ פסול חס ושלום” (בביאור יראת חטא, פרק כד) והרי לכם הדאגה המתמידה והמציקה של חסידים וכל שכן בני אדם העמלים בעבודת האל לדעת שפועלם רצוי ומקובל. בדרך כלל לא זוכים בני האדם לאישור מפורש על פועלם, אבל במדרש שלפנינו זוכים האחים לאישור והוא בא בדמותה של בת קול:

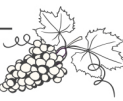
תנו רבנן: ”כְּשֶׁמֶן הַטּוֹב... יֵרֵד עַל הַזָּקֵן זָקֵן אֶהְרֵן” וגו’ (תהלים קלג)... ועל דבר זה היה משה דואג, אמר: שמא חס ושלום מעלתי בשמן המשחה?
יצתה בת קול ואמרה: ”כְּשֶׁמֶן הַטּוֹב” וגו’ ”כִּטְל חֶרְמוֹן” (שם). מה טל חרמון אין בו מעילה, אף שמן המשחה שבזקן אהרן אין בו מעילה!
ועדיין היה אהרן דואג, אמר: שמא משה לא מעל אבל אני מעלתי?
יצתה בת קול ואמרה לו: ”הִנֵּה מֵה טוֹב וּמֵה נְעִים שְׁבֵת אֲחִים גַּם יְחַד” (שם), מה משה לא מעל, אף אתה לא מעלתי! (בבלי הוריות יב, ע”א)

משה ואהרן דואגים שמה מעלו שלא במתכוון, בשמן המשחה, שמה נגעו בו שלא לצורך או במקום שאינו צריך או אולי שמא כוונתם לא הייתה שלמה.¹ בדאגתם צפונה החרדה האנושית שמא אין אנו עושים את מעשינו באופן הראוי. ספקותיהם של האחים מסתלקים הודות למבטי בת קול המאשרים למשה ולאחר מכן לאהרן שמעשיהם רצויים וכי הם לא מעלו.

מיהי בת קול שיוצאת פעמיים במדרש שהובא כאן ואשר מרגיעה חרדתם של משה ואהרן? מה מעמדה? מה נוכל לדעת על מהותה הקיומית? השוואה לשתי מסורות מקבילות בספרות חז”ל מלמדת שבת קול הוא מונח שאינו מובחן לגמרי: במסורת תנאית מקבילה לא בת קול מוסרת את דברי ההרגעה אלא: ”השיבתו רוח הקודש: הִנֵּה מֵה טוֹב וּמֵה נְעִים שְׁבֵת אֲחִים גַּם יְחַד כְּשֶׁמֶן הַטּוֹב...” (ספרא שמיני, א). לעומת זאת, במסורת מאוחרת יותר לא רוח הקודש ולא בת

¹ בתנחומא מפורש חששו של אהרן כך: ”בא וראה חסידותו של אהרן הצדיק בשעה שהציג משה את אהרן ומשחו בשמן המשחה ויצק על ראשו נזדעזע אהרן ונבעת אמר לו: משה אחי שמא לא הייתי ראוי להמשח בשמן הקדש ומעלתי בו ונתחייבתי כרת...” (תנחומא, וילנא קורח, ו). רש”י מפרש שמשה דאג שמעל בשמן המשחה שמא נגע בו כשהלביש את אהרן ואהרן דאג באומריו: ”שמא נפל עלי מן השמן במקום שאין ראוי למשיחה ומעלתי”.

קול אומרת את הדברים אלא: "העיד עליו הכתוב: 'הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד כְּשֶׁמֶן הַטוֹב'..." (תנחומא [וילנא] קורח, ו).

מה נוכל ללמוד מהשוואה בין שלוש המסורות? המסורת המוקדמת יותר, התנאית שמה את הדברים בפי רוח הקודש והמסורת המאוחרת, התנחומאית שמה אותם בפי "הכתוב" היינו התורה עצמה. ביניהן (מבחינה כרונולוגית) נמצא את הגרסה התלמודית שבה נאמר "בת קול".

מהי בת קול ומה היא באה ללמד אותנו? אנסה בקצרה לעמוד על ריבוי המשמעיים של המונח כפי שהוא בא לידי ביטוי בספרות הרבנית. את היקרויות המונח בת קול חילקתי לארבעה טיפוסים והרי הם:²

א. **בת קול מן השמים, נבואה זוטה** – דברי הקב"ה או דברים שנמסרים ==. לדוגמה, לאחר שנשמתו של רבי עקיבא יוצאת בעת שהאריך בקריאת שמע בשעה שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל ומלאכי השרת מלינים על גורלו, עונה הקב"ה: "חלקם בחיים" ומיד נאמר: "יצתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שאתה מזומן לחיי העולם הבא" (בבלי ברכות סא, ע"ב). בת קול מן הסוג הזה מנחמת, אוסרת, מגנה, מכריעה ומבטיחה, היא מקשרת בין עולמנו לעולם של מעלה. מעניין לציין שגם בתרבויות אחרות במרחב השמי הקדום מוכרות תופעות המקבילות לבת קול מן הטיפוס הזה, בספרות חז"ל.³

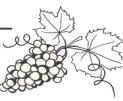
ב. **בת קול ארצית שמיוחסת לה מידה של נבואה** – מסופר על רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש שרצו לראות את שמואל וביקשו אות כדי לדעת האם לצאת למסעם. הם החליטו: "נלך אחרי שמיעת בת קול". כשעברו ליד בית ושמעו את קולותיהם של ילדים הקוראים במהלך לימודם את הפסוק "ושמואל מת" (שמו"א כח). ומכאן הבינו שהאמורא שמואל מת (ירושלמי שבת ו, ט; ח, ע"ג). כאן אנו רואים דיבור בעלמא שהפך למעין נבואת אורקל בעבור החכמים שביקשו אות.

ג. **בת קול ארצית המייצגת אמת אנושית כללית** – כלומר, מבע הדומה לפתגם. קאהוט כתב על סוג כזה של בת קול: "קול בני אדם שע"י נגלה והוברר דבר אחד ומורגל הוא בפי כל" (הערה 2). לדוגמה, בסיפור על האם ששכלה את שבעת בניה שסירבו להשתחוות לעבודה זרה, נאמר: "לאחר ימים נשתטית אותה האשה ונפלה מן הגג ומתה... ובת קול יוצאת ואומרת: 'אם הבנים שמחה'" (איכה רבה [וילנה] א, נ). בת קול המצטטת פסוק מתהלים מייצגת דיבור כללי שנסוב על המצב. אמנם בת קול במקרה הזה עשויה להתאים גם לטיפוס הראשון, היינו, בת קול המופיעה אחרי מותו של אדם ומספרת על מצבו ועל המזומן לו אבל הראיה לכך שמדובר כאן בפתגם אנושי היא שבמקבילה לסיפור נאמר: "וקראו עליה אם הבנים שמחה" (איכה רבה [בובר] א).

² זהו קיצור של עבודת סמינר שכתבתי לפרופ' גלית חזן-רוקם במסגרת לימודי המוסמך שלי באוניברסיטה העברית. כמה חוקרים ומפרשים נדרשו למיון וחלוקת הופעת בת קול בספרות חז"ל ודבריי כאן ניזונים מדבריהם, נבנים מהם ועתים חולקים עליהם. ביניהם: א"א אורבך, מעולמם של חכמים, ירושלים 2002, עמ' 27-23; ש' ליברמן, יוונים ויוונויות בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ד, עמ' 298-294; י' קאהוט, השלמות לערוך השלם, ב, עמ' 214-212; האנציקלופדיה התלמודית, ערך 'בת קול', עמ' 215-214. קדם להם בעל התוספות יום טוב על יבמות טז, ו.

³ ראו: D. Sperling, "Akkadian *egerru* and Hebrew *bt qwl*", JANES, 4 (1972), pp. 62-64.

ד. **קול של אדם גרידא** – לדוגמה: "ומשיאין על פי בת קול. מעשה באחד שעמד על ראש ההר ואמר: איש פלוני בן פלוני ממקום פלוני מת. הלכו ולא מצאו שם אדם והשיאו את אשתו" (משנה יבמות טז, ו). זו אגב, ההיקרות היחידה של המונח במשנה. כאן הכוונה היא לקולו של אדם שנשמע אבל לא נראה ומסתמכים עליו לשם פסיקה. בספרות ימי הביניים קיבל המונח "בת קול" גם משמעות של הד.

כיצד יוכלו תופעות שונות כל כך להיקרא באותו שם? משמעויות המונח **בת קול** הן כה שונות ומגוונות עד שהדבר מעלה את השאלה האם מדובר במונח רב משמעי שמשמעיו קשורים זה בזה (פוליסמיה) או בשיתוף השם (הומונימיה) גרידא, היינו בתופעות שונות לחלוטין החולקות את אותו שם. במקרה דנן אעדיף את האפשרות הראשונה, המשמעיים של **בת קול** הם שונים ובכל זאת קשורים זה לזה ושייכים לאותה משפחת משמעיים – בכל מקרה מדובר בתופעה קולית, בקול שאין לטעות בו (ובכך עדיפה **אולי בת קול** על הנבואה שעשויה להיות נבואת אמת או שקר ושומה על האדם להבחין בין השתיים), בדרך כלל בעל סמכות או שמיוחסת לו סמכות ואשר משמעיו אינו נראה לשומעיו.

דומה אף שיש לפוליסמיה הזו פונקציה ושהמשמעיים השונים מצטרפים יחדיו לכדי רצף אחד המקשר בין שמיים וארץ, בין הקול האלהי הדובר אל האדם ובין קולו של האדם היוצא לעולם. יש **בת קול** שהיא אלהית (שכינה, נבואה וכו') ויש **בת קול** שהיא אנושית-אנונימית, חסרת ייחוס אבל בעלת משמעות לשומעיה, עתים משמעות הלכתית, עתים משמעות רגשית-אמונית או אינפורמטיבית גרידא. ולעומתה **בת קול** שמקורה שמיימי, כבסיפור תנורו של עכנאי, הנדחית על ידי החכמים כקול קובע בענייני הלכה (ומנגד, כשבת הקול מחליטה שהלכה היא כבית הלל דוקא שמחים לקבל את פסיקתה).

*

ובדורנו? אנו לא זכינו לשמוע נבואה ישירה ואף בבת קול אין משמיעים לנו. שומה עלינו לחפש בנות קול ועתים אף נכדות ונינות קול במעשיהם של אחינו ואחיותינו בני האדם ולשמוע מתוכם את האלהות הדוברת אלינו. אם נצליח בכך ולו לפרקים אולי ייקל לנו מעט להתמודד עם הספקות שבעניינם פתחנו את דברינו אלה.

